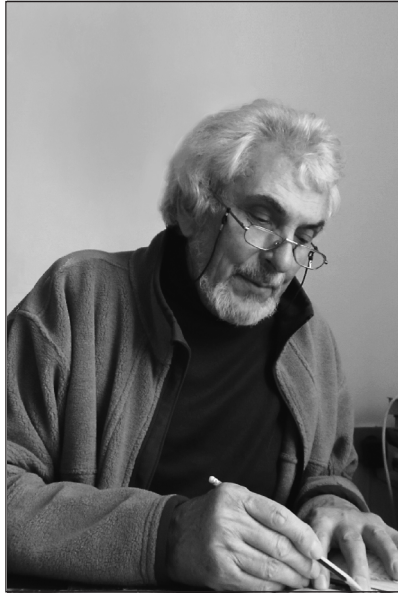

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГІ

Пам'яті Юрія Івановича Саєнка

Пішов з життя Юрій Іванович Саєнко

Людина багатогранного таланту. Один із плеяди вчених, кого можна назвати мислителем України.

Математик, економіст, культуролог, будучи небаїдужою людиною з високим почуттям обов'язку перед країною та людьми, що його оточують, не міг не опинитися в науці про суспільство. Юрій Іванович стояв біля джерел української соціології, був одним з фундаторів Інституту соціології Національної академії наук. Зробив істотний внесок у розроблення основних напрямів досліджень українського соціуму.

Обґрунтована Юрієм Івановичем методологія експертизи національних програм і проєктів стала незамінним посібником для соціологів України, багато в чому зробила соціологічну науку запитуваною практикою.

Після Чорнобильської катастрофи Юрій Іванович ініціював і очолив дослідження соціально-психологічних наслідків катастрофи. Упродовж усіх подальших років був міжнародним координатором з чорнобильської тематики, заклав підґрунтя теорії соціальних ризиків.

Наукові ідеї Юрія Івановича реалізуються і розвиваються його учнями й колегами у відділі соціальної експертизи Інституту соціології.

Своєю творчою спадщиною Юрій Іванович назавжди залишиться серед нинішніх і прийдешніх поколінь учених-суспільствознавців — і завжди житиме в соціологічній науці.

Дирекція Інституту соціології НАН України

Смерть — річ природна. Від сивої давнини феномен цей був включений у смислову тканину культури, бо являв собою одну з найфундаментальніших координат духовного життя будь-якого соціуму.

Смерть як символ і смисл дозволяла людині протистояти хаосу й самотності, долаючи трагізм кінцевості свого існування моральною зв'язаністю своєї випадковості із усесвітньою розмірністю Космосу та спорідненістю душі кожного з нас усім нам.

Історія (як і біографія кожної людини) за визначенням хвибує, оскільки вихоплює з континууму життєвих смислів окремі шматочки, наділяючи їх якоюсь винятковою значущістю. Історія за визначенням хвибує, позаяк вибудовує ці позбавлені сенсу фрагменти у криве дзеркало причинно-наслідкового зв'язку, що замикає безкрай життєвий обрій у клітку повсякденності. Історія за визначенням хвибує, бо приносить в жертву індивідуальне право бути вільним рабському існуванню закону.

Історія і смерть. Обставини часу та місця. Обставини, що завжди вищі за нас. Маски, за якими зручно приховувати відсутність волі й ховатися від щоденної необхідності бути людиною і нести трагічний тягар відповідальності за всіх, “кого ти приручив”.

Усіх нас, відділ соціальної експертизи, “приручив” беззмінний шеф відділу Юрій Саєнко.

Пам'ять про нього, безсмертя його душі, безсмертя наших душ у сумлінні кожного з нас — тих, хто залишається і пам'ятає про цю невидиму ниточку, що назавжди пов'язує нас — і мертвих, і живих, і ненароджених.

*Відділ соціальної експертизи ІС НАНУ
Центр соціальних експертиз ІС НАНУ*

Пам'яті Юрія Івановича Саєнка

Смерті немає. Реальність, в якій ми живемо, конструюється в кожному нашому окремому біографічному досвіді, часто вигадливо й незрозуміло для зовнішнього спостерігача. Хто, як і коли запровадив це “Смерті немає!” в ту конструкцію реальності, за лекалами якої розгорглося життя Юрія Івановича, сказати не зможе ніхто. Але це просвічувалося крізь усі його вчинки — часто незрозумілі в усій своїй багатогранності, несподівані й неймовірно притягальні.

Якби ми взялися вимірювати за шкалою Богардуса дистанцію між собою і Життям, то в Юрія Івановича вона б виявилася мінімальною. Він був готовий бачити Життя і своїм сусідом, і співбесідником, і попутником, і родичем. Але понад усе, здається, йому подобалося бачити його партнером у Грі. Передусім тому, що арсенал відомих йому ігор був невичерпний, і він радо підключався до всього, у що воно йому пропонувало пограти.

Коли слухаєш, як говорять про нього його колишні колеги, учні, друзі, соратники, то розумієш — цих ігрових майданчиків у нього було безліч, і він палко і з повним зануренням грав на кожному з них. Незрідка партнери з одного майданчика не здогадувалися про існування іншого. Він нас жалів. Таке не всім дано — бути в одному колі талановитим актором, що зіграв головну роль у фільмі за Марком Твенном, в іншому — викладати в театральному вищій предмет, дуже далекий від того, що робилося на ще одному ігровому майданчику — кібернетичному. А там тривала розбудова АСУ, пошук програм оптимального управління. А ще було улюблене місто Київ, сила-силенна зроблених ним світлин тих місць, що вже давно стали історією. Партнери по цій грі допомагали влаштовувати виставки на Андріївському узвозі й щиро вірили, що саме це — його головна справа в житті. Але таких справ було ще дуже багато.

І, можливо, однією з найголовніших його ігор була гра в Країну, Україну. У цій грі, як і в усіх інших, було багато романтики і віри. Він хотів бачити свою країну

вільною, мальовничою, чистою і світлою. Мені здається, прообразом для цього слугувало маленьке містечко у Миколаївській області, де пройшло його дитинство. І дитяча пам'ять винесла звідти картинки напрочуд гармонійного злиття багатьох культур — української, болгарської, румунської, російської, єврейської. І все було комфортно в цьому тихому мікрокосмосі маленького південного містечка. Так це бачив маленький Юра, так про це розповідав нам Юрій Іванович. У втрачений Рай свого дитинства ми всі воліємо повернутися. Юрій Іванович хотів цього Раю для всіх нас у нашій країні.

Ще однією з його улюблених ігор була соціологія. Грав він у неї так само впевнено, беззастережно й захоплено, як і в усі інші свої ігри. Писав і говорив сміливо, легко, великими мазками. І при цьому — з гумором про найсерйозніше. Його остання книжка — “Про Соціум” — немов останнє весело-мудре послання всім нам. Між побудованими ним суворими й серйозними цифрами-індексами, що стосуються найрізноманітніших аспектів нашого життя — його ж легкі й веселі малюнки про ці аспекти життя. Розірвано шаблони, але вони для нього ніколи й не існували.

Він полетів від нас у свої лише йому відомі фантастичні світи. Нам залишилася пам'ять. Нехай вона буде довгою і світлою. Будемо пам'ятати.

Любов Бевзенко

Особисті спогади про Ю.І.Саєнка

Щаслива випадковість долі звела мене з Юрієм Івановичем 55 років тому в далекому 1961-му — із зовсім молодим, надто худорлявим та високим Юрком, в такому ж молодому Інституті кібернетики АН УРСР, як і всі, хто був тоді в ньому — від директора (в майбутньому всесвітньо відомого В.М.Глушкова) до друкарок та секретарок.

То була дивовижна пора справжньої романтичної кібернетики, непідробного ентузіазму та великих сподівань — пора “шестидесятників” в кібернетиці. В Інституті панував незрівнянний творчий дух. Відносини в колективі були щирими та дружніми.

Ця атмосфера стала вирішальною у формуванні подальшої долі Юрія Саєнка як науковця, знаного вченого в царині соціології.

Юрій мав чудову вдачу спілкування з людьми, надзвичайну толерантність, але при тому принципово відстоював свої погляди. Ми з ним хоч і різні за характером та темпераментом, “знайшли один одного” з першого дня знайомства і зберегли ці відносини до останнього.

Багатогранність обдарувань Юрія — фотограф (на професійному рівні на все життя!), кіноаматор, карикатурист, баскетболіст — артистична натура, невичерпна енергія та весела вдача одразу зробили його “верховодом” в нашому молодіжному колективі. Чого тільки варті новорічні “Кібертонії”, що проходили у “Жовтневому палаці” при повнісінькій залі (!), де він був “першою скрипкою”! Хіба таке можна порівняти з теперішніми бундючними “корпоративами”?

Ця багатогранність не давала йому спокою і в науковій діяльності — кликала до нових наукових обривів — Інститут економіки АН УРСР, Театральний інститут ім. Карпенка-Карого. Нарешті “остаточна гавань” — Інститут соціології АН України.

Юрій Іванович за цей час став відомим науковцем в економіці та соціології, доктором наук, професором, заступником директора Інституту соціології.

Понад два десятиліття наші наукові “стежки” не перетиналися. Наші стосунки не припинялися, але були суто дружніми, сімейними.

Я продовжував працювати в Інституті кібернетики над теоретичними проблемами кібернетики, а потім у відділі розробки та впровадження спеціалізованої сис-

теми попереднього аналізу й підтримки прийняття складних технічних і технологічних рішень.

І ось у цих зовсім різних галузях наші творчі шляхи знову зійшлися.

У перші роки нашої незалежності перед Адміністрацією Президента України — тоді Президентом був Л.М.Кравчук — постало питання аналізу та прогнозування соціальних процесів у регіонах України. Було сформовано робочий колектив на базі нашої “команди системників” та “соціологічного забезпечення” в особі професора Ю.І.Саєнка.

І тоді я відкрив для себе нового, незнамого раніше Ю.І.Саєнка — зрілого науковця, небайдужого громадянина, палкого патріота України.

Детально зупиняюся на цій проблемі, тому що як “пілотний” регіон було обрано Донбас! Наш аналіз наочно продемонстрував ще в 1992 році недбале ставлення до Донбасу центральної влади та попереджав про зростання протестних настроїв серед населення регіону. Прикро, але “зверху” цього не почули, а коли Президентом став Л.Д.Кучма — взагалі роботу в цьому напрямі припинили.

Але Ю.І.Саєнко не “склав руки” — в цей час у нього був особистий кардинальний напрям досліджень — соціальні наслідки Чорнобильської катастрофи. Цій темі він присвятив тридцять років своєї творчості. До останнього, вже тяжко хворий, він активно керував дослідженнями з цієї тематики. Ю.І.Саєнко став світовим авторитетом із цих питань. Коли сталася катастрофа в японській Фукусімі, до нього, як до “гуру” звернулися японські фахівці за порадами. Ще в листопаді минулого року вони приїздили, але критичний стан Юрія Івановича унеможливив їхню співпрацю.

Після спільної праці на Адміністрацію Президента наші творчі наукові шляхи вже більше не розходилися — під впливом аналізу Донбасу, Чорнобиля з'явився спільний інтерес до вивчення об'єктивних процесів розвитку нашої цивілізації взагалі. Було написано та опубліковано кілька важливих, на наш погляд, цікавих праць. А коли сталася російська агресія проти України, ми “спрямували” наше бачення цих процесів на те, що відбувається у нас. Як на “чорну тінь від хмари” Третьої світової війни. На жаль, як і попередження 90-х років, цього не чують.

Я безмежно вдячний, що останні двадцять років мені поталанило знову плідно й активно співпрацювати з Юрієм Івановичем. Працювалося з ним легко, з надзвичайним задоволенням.

Своєю громадянською позицією, своєю активністю та енергією він надихав мене, як і всіх своїх колег, на активну співпрацю в цей сумний час, коли Україна, на превеликий жаль, втрачає свої світові інтелектуальні позиції.

Ми будемо завжди пам'ятати Юрія Івановича — багатогранного науковця, палкого патріота, до останнього відданого праці, і просто чудову чуйну людину.

Юрій Бородянський

Повість про справжню людину

Недавно пішов із життя Юрій Іванович Саєнко, видатний учений, з чим ім'ям були пов'язані цілі пласти у становленні й розвитку сучасних економіки, кібернетики і соціології. Річ у тому, що Юрій Саєнко як творча особистість, людина, що робить живу науку, вимірювався за своєю власною шкалою — самим Юрієм Саєнком. Дослідження світогляду соціуму було його релігією, настільки цільною була картина його власного світу, в якому інтереси ґрунтувалися на колосальній повазі до інших людей. Саме тому життєвий шлях Саєнка-вченого воістину був “глибоким свердленням” цього самого життя, хоч би як парадоксально залягали його пласти.

Юрій Іванович завжди був ультрасучасним — а робить людину такою здатність створювати нове — навіть те, чого могло б і не бути без неї. Новизною забарвлені

“віхи” і навіть цілі “епохи” однієї долі — з нею переплітаються долі найцікавіших сучасників. Доктор економіки і соціології, завідувач відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАНУ Юрій Саєнко пережив різні режими — і сталінізм, і відлигу, і махровий застій, але його завжди вирізняла спрямованість на те, щоб розв'язувати у сьогоденні проблеми майбутнього.

І в різні часи, коли в соціальному житті українців усе відбувалося “всупереч логіці”, Юрій Іванович... її відновлював — тільки так у науці щось змінюється — і течії, і клімат, що дає їй змогу знайти нормальне річище, що назагал і визначає престиж науки.

Про наукові інтереси

— Я працюю над новими методами математичної статистики, застосовуваними в соціології. Багато соціологів навіть гадки не мають, що для кожного математичного методу існує своя сфера застосування, інакше він дає спотворення, — розповідав в останній нашій бесіді Юрій Іванович. — Крім того, я досліджую ризики і шанси розвитку суспільства. Адже найголовніше, що нами рухає, — це пошук нових шансів виживання. Мене цікавить, на чому власне тримається наше суспільство, в чому основа його консолідації. І тому, на чому я сьогодні наполягаю, — в соціології потрібно вивчати соціальну енергію (вольову, психологічну, ідеологічну). Одне слово, я знайшов себе в соціології — ця спільнота підживлює мене дослідницькою енергією.

Соціологи прийняли вченого у свій колектив, хоча, як визнавав він сам, мислення в нього кібернетичне. Життя складалося непросто — кібернетика, економіка і соціологія випереджали час, а надворі махровим цвітом буяв застій, до того ж на шляху зустрічалися чиновники-непрофесіонали. Та й коли вченим у нашій країні було легко?

Юрій Саєнко прийшов в Інститут соціології НАНУ у 1988 році. Невдовзі там було створено відділ соціальних експертиз, який він очолив, встигнувши свого часу побувати і заступником директора з наукової роботи. Учений структурував щорічний моніторинг Інституту соціології НАНУ, а дослідження його відділу про соціальні наслідки Чорнобильської катастрофи добре відомі серед спеціалістів. Про те, наскільки великою є сфера наукових інтересів Юрія Івановича, свідчить той факт, що не дуже давно три його аспіранти успішно захистили кандидатські дисертації в Інституті кібернетики НАНУ, в Інституті економіки НАНУ та в Інституті соціології НАНУ. Є школа, є відділ, в який більшість дослідників прийшли зі студентської лави. Є фундаментальні наукові теми.

Я запитала вченого: “Який період свого життя і роботи на перетині наук Ви найчастіше згадуєте”?

— Час утвердження кібернетики. Це була золота доба. Часто про “шестидесятників” говорять як про дисидентів. Звісно, це дивовижні люди, жертвенники. Але тоді ж з'явилося дуже багато людей, котрі в усіх сферах творили життя в цих моторошних умовах. Був приголомшливий сплеск у науці, мистецтві, літературі, скрізь процвітало нове бачення світу, все вирувало і відроджувалося. В Інституті кібернетики співробітники цікавилися всім — біологією, медициною, математикою, технікою, соціумом. Запрошували на творчі зустрічі відомих учених та акторів, слухали Висоцького, втілювали свої ідеї у власному театрі й на кіностудії. Такий тріумф інтелекту від 1960-х років не повторюється — зараз порівняно з тим часом ми перебуваємо в якійсь інтелектуальній “ямі”. І ніхто не вивчає чому.

Приміром, з подачі Віктора Глушкова, — вів далі Юрій Іванович, — була впроваджена повсюдна автоматизація, і це було правильно, бо коли з'явилися персональні комп'ютери, люди були до них підготовлені. Але у нас сталася справжня трагедія з кібернетикою, з комп'ютеризацією. Така сама, як у той же час із автобудуван-

ням — ми дуже зраділи, коли у 1960-х роках “Фіат” продав нам завод разом із технологіями, і дотепер клепаємо “Жигулі”, не в змозі втриматися на ринку. Тоді як італійці, позбувшись застарілого непотребу, пішли далі. На початку 1970-х років американці запропонували нам купити електронно-обчислювальні машини і технології — так звану “лінію ЄС”. Їх закупив увесь соціалістичний табір. Це був глухий кут. Глушков був проти — він боровся, їздив до Москви, доводив, що ці величезні машини нам не потрібні, що в нас самих є перспектива. Тим паче що на той час ним уже була розроблена машина “Мир”, перший прообраз персонального комп'ютера, розміром з невеликий письмовий стіл. Тоді Глушков і команда здобули Держпремію, але на цьому просування “Мира” на наш ринок закінчилося. Таке рішення ухвалила Москва. Якби винахід Глушкова набув розвитку, у нас була би зовсім інша історія з кібернетикою.

Становлення характеру

Дивовижно, але факт, — ще з підліткового віку Юрій Саєнко вправно долав увесь блюзнірсько-маразматичний “дисонанс” радянських режимів, не вступаючи з ними в “резонанс”, — ніби був готовий до цього, — і без надриву і без пафосу знаходив конструктив на своєму власному шляху, — і за ним завжди йшли. Оскільки цей шлях не був “усупереч логіці”.

А почалося все із мрії. Юний Юрій Саєнко, закінчивши школу в селі Лиса Гора Миколаївської області, волів навчатися тільки в Києві й тільки в педінституті. Стати сільським учителем математики. Майбутнє було чітко розписане, і про те, щоб випереджати час, не було жодного натяку. Улюблена вчителька математики саме на момент закінчення ним інституту мала вийти на пенсію. Її звали Олена Дмитрівна Позняк, і походила вона із сім'ї відомого на всю округу фельдшера Фіалковського. Її син, Павло Позняк, став відомим київським журналістом. Такі сім'ї сільських інтелегентів завжди визначали сумління нації.

А треба сказати, що підлітка Саєнка завжди вирізняли норовливістю — він ніколи не робив того, що не подобалося, — і на вдивовижу критичне ставлення до життя: можна сказати, що він був юним дисидентом.

Народився Юрій 1936 року в Запоріжжі, де його батько працював спочатку на Дніпробуді, а потім закрійником на швейній фабриці. Із початком війни сім'я переїхала на батьківщину — до села Лиса Гора на Миколаївщині. Кращого закрійника, ніж батько нашого героя, що повернувся з фронту, в окрузі не було. Тому жили добре. У 1949 році в село провели електрику, і батько на останні гроші купив радіоприймач, що приймав короткі хвилі, й почав слухати “Голос Америки”. За його відсутності крамольні передачі слухав син і усвідомлював уже, що живе за подвійними стандартами. Дядько Юрія до війни працював директором школи, а з війни він не повернувся. У нього була велика бібліотека, залишки якої зберігалися на горищі, — допитливий семикласник полюбляв читати довідники.

Ішов 1951 рік, ще Сталін був живий. На одному з уроків Конституції вчителька почала розповідати, що найбільше і найгарніше місто у світі — це Москва. Відмінник Саєнко підвівся і заявив, що це неправда, адже на світі є Рим, Лондон, Париж. Вчителька почала кричати, а зразковий до того учень почав її перекрикувати, цитуючи статистичні дані... Вона зі сльозами вибігла з класу. Прийшов директор і відсторонив підлітка від уроків. А після обіду відбувся “розбір польотів”, де були присутні директор школи, секретар райкому партії з ідеології, котрий, до речі, був чоловіком тієї вчительки, і начальник районного КДБ, та й батька запросили. Довго допитували хлопчика, де він узяв провокаційні дані про буржуйські столиці, а потім вирішили, що родину треба виселяти. Та оскільки батько був головним закрійником в ательє й обшивав усю місцеву “еліту”, юного строптивця просто виключили зі шко-

ли до кінця чверті й поставили “трійку” за поведінку. На щастя, незабаром він переїшов із семирічки до десятирічки.

А велике село Лиса Гора — десять тисяч жителів, райцентр — було для юного Юрія благодатним краєм. Він ріс в атмосфері загальної любові до дітей, коли односельчанин міг і похвалити, і понапучувати чужу дитину, і навіть чогось навчити її. Фруктові сади, виноградники, родючі землі допомагали селянам виживати. Жили з того, що вночі і на свята обробляли городи. Колгосп не сплачував за трудодні, але податок на яйця і на молоко накидали на кожну сім'ю, незалежно від того, чи були в господарстві кури і корова. У заможному селі жителі перебивалися з хліба на квас, а потім і культура виноградарства була втрачена. На тлі такої страшної здирщини після війни вийшла постанова Сталіна про те, щоб оподаткувати фруктові сади, кожне дерево. Усе село в траурі рубало й викорчувувало дерева. На все життя Юрій запам'ятав, як його дід, кремезний, двометровий на зріст, залізний чолов'яга, вирубував сад, проклинаючи Сталіна, і плакав. І виганяв онука в сарай — учити вірші про керманича, які задали в школі.

Село було своєрідне: переважно його населяли українці, багато було молдаван, болгар і близько сотні сімей осілих циган — талановитих музикантів, ковалів і колгоспників. Також було чимало євреїв — під час війни багато хто виїхав у невідомому напрямку, а тих, хто залишився, фашисти розстріляли. Кулеметні черги косили євреїв і прошивали душі лисогорців. Довго селяни ходили, ніби чумні... А коли село звільнили, у 1944 році, вийшов урядовий указ, підписаний Берією і Жуковим, — про переселення всіх українців у Сибір, на Колиму. Та оскільки влада вважала, що для такої масивної депортації бракуватиме транспорту, вирішили українців залишити на своїй землі. Адже з депортацією слід було впоратися у три дні, інакше зазвичай починаються повстання.

Ів зла є норми — єзуїтські. У кожен райцентр України партія “завозила” в середньому по тридцять сімей із Росії, глави яких призначалися на всі перші посади району, аж до директорів шкіл. “Цінним” кадрам і житло в Лисій Горі знайшли — в одну ніч вивезли в невідомому напрямку “ворогів народу”. Так у багатонаціональному селі з'явилися і російські люди.

Директором середньої школи стала Клесова, фронтовичка, “кинута” на зміцнення інтернаціоналізму. Вона викликала десятикласника Саєнка за півроку до випуску і сказала: “Я сподіваюся, ти вмієш писати диктант. Бери ручку і аркуш паперу — і якщо хочеш поступити в інститут, пиши!” І продиктувала заяву в комсомол. За кілька днів “невдаху-дисидента” викликали до райкому комсомолу і без питань видали комсомольський квиток...

Педагогіка на пробу

Отже, випускник Саєнко, котрий раніше не бував у великих містах, прибув до столиці. Ішов 1954 рік. У педагогічному інституті на спеціальність “математика” було вісім осіб на місце. У кімнаті гуртожитку мешкали вісім абітурієнтів — і всі вступили. Юрій дав собі наказ — обов'язково повернутися в рідне село, узявши від інституту професіоналізм і наситившись культурним багатством Києва: театри, кіно, музеї... Звісно, займався і спортом — волейболом. Уже перед п'ятим курсом в інститут на нього прийшла “рознарядка” з області. Але... він закохався в киянку, а вона наполягала на одруженні. Юрій поставив їй умову, що вони поїдуть за розподілом до Лисої Гори. Батько почав будувати на подвір'ї нову хату. Але наприкінці навчання з'ясувалося, що в Києві є два місця вчителів, їх і запропонували молодій сім'ї. Дружина не встояла перед спокусою залишитися у столиці. Натомість Юрій був у розпачі, оскільки навіть за п'ять років не звик до міста. Але ж не руйнувати ро-

дину... Так вони опинилися в чотирнадцятиметровій кімнаті комуналки разом із матір'ю дружини.

Два роки Юрій пропрацював у 36-й школі на Сталінці, де його сім'ю взяли на квартирний облік. Йому дуже подобалося бути вчителем. Викладав він математику і креслення.

Молодого вчителя шкільна “стара гвардія” не щадила — його “розбирали” на кожній педраді. Наприклад, за те, що “принижував” гідність учителя, катаючись із п'ятикласниками на лижах у Голосіївському парку, — діти вчили його, жителя півдня, скочуватися з гори, всі падали, сміялися, а потім разом повернулися до школи і пили там чай... Ще педагог порушував принцип колективного засудження, викликаючи батьків учнів по одному, щоб ніхто сторонній не знав, хвалять чи сварять їхню дитину.

Юрія Саєнка завжди вирізняла надзвичайна толерантність. Тому педагогіка підійшла йому, як відмінний костюм, зшитий у найкращого кравця.

Новітні завдання: планування і прогнозування

У 1961 році друзі покликали Юрія у щойно створений Обчислювальний Центр Академії наук України, на посаду інженера з окладом 110 карбованців, що було важливо — шкільний вчитель отримував тоді 68 карбованців. Та й працювати в самого Віктора Глушкова виявилось дуже цікаво, адже Обчислювальний Центр був прообразом Інституту кібернетики Академії наук.

І тут наш герой прилучається до гостросучасних на той час наукових тем, — вони й зараз несуть у собі деякий відблиск новизни й актуальності, хоча стали вже історією.

У 1962 році Глушков, читаючи лекції в Радміні та Держплані, знайшов завдання для свого Центру. Потрібно було спланувати мережу середніх шкіл по країні, кількість учнів і вчителів. Юрій Саєнко разом зі спеціалістами Держплану взялися до цієї справи. Раніше план розвитку шкільної мережі формувався переважно на підставі листів і скарг місцевих і народних депутатів, що розглядалися в ЦК КПУ, після чого в Держплан УРСР надходили вказівки, де і яку школу потрібно будувати. Ясна річ, така практика планування не мала нічого спільного із реальною ситуацією. Тому вчені розробили спеціальну анкету із сорока показників, яку заповнювали в п'ятистах районних центрах і в тисячі міст республіки, засвідчували підписами і печатками місцевих керівників. Аналіз ситуації та вибір оптимального плану за таким обсягом даних могла здійснити тільки велика ЕОМ. Вона визначила перспективу на рік, а також на п'ять років уперед.

Кібернетичний план розвитку галузі був розроблений уперше в СРСР. Про це кілька разів писали “Известия”. Глушков робив доповідь у Радміні, окреслював чудові перспективи планування засобами ЕОМ, — він був не тільки геніальним ученим, а й вправним піарником.

— У Глушкова було стратегічне мислення, як ні в кого в ті часи. У 1960-ті роки він говорив нам, що невдовзі з'являться електронні гроші, які ми будемо знімати з карток... Він бачив, як відбуватиметься комп'ютеризація, і був ідеологом створення автоматизованих систем управління, — згадує Юрій Іванович. — Після тієї його доповіді в Радміні я сказав йому: “Ви говорили навіть про таке, чого немає в нашому завданні”. Він відповів: “Я говорив про можливі перспективи, треба, щоб люди розуміли, що буде далі. Це, по-перше. А по-друге, щоб справа йшла, іноді варто вдаватися до нестандартних прийомів. Коли в Росії на початку ХХ століття винайшли автомат, що продавав пиріжки, торговці кричали: *Кидайте ваш п'ятак, і з нього автомат зробить готовий пиріжок*.”

Глушков розробив концепцію автоматизованої системи планових розрахунків (АСПР), — розповідав Юрій Іванович. — Її почали впроваджувати по всьому Союзу, а при Держплані в 1966 році організували свій Обчислювальний Центр. Мене туди відправив Глушков на посаду завідувача відділу. А я ще не захистив дисертацію, до того ж безпартійний... Але авторитет Глушкова багато важив. А там уже зарплата 240 карбованців. Під Обчислювальний Центр Держплану спеціально побудували будинок на Печерську, на бульварі Дружби народів, 28, поставили найсучасніші машини. Усіх співробітників відділу мені довелося навчати просто в процесі роботи. Щоправда, серед них було два “сексоти” — вони щотижня доповідали першому відділу про те, що і коли я говорив. А треба сказати, у першому відділі мене недолюбували і вважали націоналістом. Тим паче, що відділ був головним в СРСР з планування рівня життя, і до мене з усіх країв приїжджали спеціалісти то за консультацією, то за досвідом, то за утвердженням своїх розробок.

Тоді відділ Саєнка вперше в Союзі розробив прогноз чисельності школярів і потреби у вчителів для всіх областей України, у містах і селах — на період із 1966 до 2005 року.

Юрій Іванович захистив першу дисертацію на тему “Економіко-математичні методи планування і прогнозування розвитку соціокультурних установ в Україні” вже в Інституті кібернетики Академії наук України.

— Коли я несподівано став начальником відділу, у 28 років, довелося ламати себе кардинально: адже я був людиною пристрасною і не дуже організованою. Відповідальності й чіткості навчили, по-перше, підлегли — якщо вимагаєш, сам маєш правити за приклад; по-друге, самий характер роботи — вимоги в Держплані були дуже високі; а по-третє, моїми вчителями були висококласні спеціалісти Держплану — Леонід Черкашин і Марія Макарова. А вони були людьми творчими, із відчуттям нового.

Моє професійне зростання було заслугою і школи Глушкова, з яким я не втрачав зв'язку, відвідував наукові семінари, — розповідав Юрій Іванович про черговий етап свого життя. — У 1964 році я вже знав про соціологію, і в перших моїх роботах у Глушкова вже проводив соціологічні дослідження. У 1966 році я, єдиний від України, поїхав до Сухумі на першу соціологічну конференцію. Тоді соціологія вирвалася на свободу, адже донедавна вона була “продажною дівкою імперіалізму”, як і кібернетика, що була реабілітована першою, і генетика, яка ще довго чекала свого часу. У Сухумі я познайомився з Тетяною Заславською, потім ми співпрацювали, зустрічалися на конференціях, — я дружив не з московською школою соціологів, а з ново-сибірською, бо вони були ближчі до практики, до планування і прогнозування.

Наука і лицедійство

Паралельно із пристрасною до науки в Саєнка виявилася і пристрасність до лицедійства. Співробітник Інституту кібернетики Леонід Сапожников вигадав казкову країну Кібертонію. Три роки поспіль вся Академія наук зустрічала Новий рік спершу в Театрі юного глядача, а потім у тодішньому Жовтневому палаці, — причому давали по три самодіяльні вистави поспіль, бо кияни просто ломилися на них. У цій казковій країні, де навіть Віктор Глушков одержував новий “паспорт” і наново реєстрував “кібершлюб” зі своєю дружиною, Юрієві Івановичу дісталася дуже почесна роль — самого Дона Кібертона, він і правив бал разом із сеньоріною Кібертіною.

А невдовзі друг Юрія Івановича Дмитро Галенко за сприяння Глушкова створив при Інституті кібернетики кіностудію, обладнану професійною кінокамерою. Спочатку зняли — у трьох частинах! — фільм “Лабіринт” за мотивами роману Джека Лондона “Любов до життя”, де Саєнко грав головну роль, а потім була кольорова картина “Алегорія”, присвячена Сергієві Параджанову. Оскільки Параджанов був в опалі, кадебісти прикрили цю студію. Після того, як фільм за Джеком Лондоном

посів перше місце на фестивалі аматорських фільмів в СРСР, а потім і на Всесвітньому фестивалі аматорських фільмів у Чехословаччині, Юрієві Івановичу пропонували кінокар'єру, але “наука не відпустила”.

Скориставшись тим, що в нову науку потоком ринули молоді спеціалісти, Юрій Саєнко організував на базі ОЦ та Інституту економіки Держплану аматорський театр “Набубім” (“На бульварі біля мосту”), співробітники-актори і режисери впродовж трьох років випустили п'ять спектаклів за власними сценаріями, їздили з ними по науково-дослідницьких інститутах. Вони дружили з театром МДУ, тоді ним керував Марк Розовський — возили до них комедію “Квіти для програміста” — і зустрічали москвичів-гастролерів у себе.

П'ятнадцять років Юрій Саєнко керував фотоklubом “Либідь” при київському Будинку вчених — він входив до десятки кращих фотоklubів СРСР. Його знімки потрапляли в міжнародні каталоги. Фотовиставки Юрія Івановича в Інституті соціології НАНУ проходили постійно — як хроніка реальності його власних вражень — то від подорожей, то просто від світу гідних буднів...

Шути замість троянд

Повернімося до 70-х років минулого століття. Тут у струнку канву “роботи і днів” Юрія Івановича внесла коригування вітчизняна бюрократія. З ОЦ Держплану пішов директор-фундатор С.А.Авраменко — і на його місце відрядили колишнього директора машинотракторного заводу. Відносини з ним у вченого не склалися — і він пішов в Інститут економіки Держплану.

В Інституті економіки Держплану Саєнко займався проблематикою рівня життя. Йшов 1974 рік. І задумався він — знову-таки, вперше в Україні — над створенням Індексу життя, щоб звести в єдину систему всі показники щодо рівня життя. До речі, перший такий індекс був розроблений ще на початку ХХ століття в Європі на підставі семи-восьми показників. Цікаво, що значення індексу за країнами цілком відповідали показникам споживання мила на душу населення. А японці наприкінці 1960-х років, здійснюючи розрахунки, використовували до двадцяти показників, а коли вибудували за списком усі країни, їхній Індекс життя співвідносився із відсотком туристів, що виїжджають звідти, що було цілком логічно — чим розвиненіша країна, тим більше подорожує її населення.

Спираючись на свій досвід і можливості потужних на той час ЕОМ, Юрій Іванович, визначаючи свій Індекс, узяв сто двадцять п'ять показників і використовував величезний масив, що охоплює 27 областей по містах і селах. І все це за п'ятнадцять років, із 1960 до 1975 року! Після попереднього математичного аналізу, спинившись на сімдесяти восьми головних показниках, він зводив їх до “одного знаменника”. Саєнко працював над цим завданням три роки — і двічі їздив до МДУ читати на цю тему спецкурси студентам-економістам. Паралельно він займався соціологією, доповнюючи статистику даними опитувань населення. Результати виявилися приголомшливими — вони не вкладалися в “прокрустове ложе” ані наукового комунізму, ані історичного матеріалізму, а тим паче в рамки соціалістичної планової економіки. Для кожної області універсальною виявилася капіталістична формула — “послуга йде за капіталом”, тобто рівень розвитку сфери всіх послуг прямо залежить від рівня потужності промислово-виробничого комплексу області. Саме цим пояснюється те, що Рівненська область на початку 1970-х років була забезпечена дитячими дошкільними закладами менше, ніж Англія у 1789 році (саме в цій країні зароджувалася культура дитсадків). Київ і Донецьк трималися на перших місцях, там база була, а в Західній Україні її не було, тому за п'ятнадцять років розрив у рівні життя був колосальний. А компартія стверджувала тоді, що стирається грань між містом і селом.

— У цій роботі я дійшов убивчого для того часу висновку — потрібно враховувати людський чинник, важливо, що країна робить для людей, а не для військово-промислового комплексу, який “зжирав” тоді 80% бюджету. Я захищав свою тему на вченій раді інституту упродовж двох днів, — розповідає Юрій Іванович. — Мене там змішували з брудом — і зробили мені запис у трудову книжку, що я професійно непридатний. Тоді було вирішено направити мій звіт у вісім відділів Держплану, що мали справу з проблематикою рівня життя. Чотири відділи висловилися “за”, чотири — “проти”. Я зрозумів, що потрібно йти з роботи, мені просто було соромно перед своїми співробітниками. Та й на майже готову докторську дисертацію поставили клеймо непридатності. Йшов 1978 рік. Мене запрошували викладати і в університет, і в інститут цивільної авіації, але Інститут економіки не давав мені характеристику. А саме тоді Іван Зязюн, який згодом створив педагогічний інститут у Полтаві, відкривав кафедру управління театральною справою в Інституті театального мистецтва імені Карпенка-Карого. Там готували управлінців, бухгалтерів, адміністраторів усіх закладів культури. Він узяв мене на роботу, а характеристика прийшла “заднім числом”.

Поворот до соціології

У театральному інституті Юрій Іванович пропрацював до 1984 року. Викладав вищу математику, теорію імовірності, статистику, економіку сфери культури і соціологію. Йому дуже подобалося спілкуватися із заочниками — ті вже працювали директорами будинків культури, адміністраторами. З ними лекції перетворювалися на науково-популярні бесіди, а менше “четвірки” викладач нікому не ставив. А на захисті курсових робіт дорослі студенти були опонентами і рецензентами один в одного. Водночас Юрій Іванович був членом Колегії з економічних справ Міністерства культури СРСР. До того ж у 1982 році проводилося велике соціологічне дослідження з вивчення потреби населення в культурі. Усього Союзом розійшлося 15 тисяч анкет, із них 5 тисяч по Україні. Саєнко брав участь в упорядкуванні анкети і керував цим дослідженням в Україні.

У 1984 році Юрієві Саєнку запропонували повернутися в Обчислювальний Центр Держплану. Він поставив умову, щоб йому відкрили новий відділ. Леонід Черкашин домовився про це, але тут “аукнулася” ворожість до вченого горезвісного першого відділу. За кілька днів Юрія Івановича викликали до міліції й почали брутально “шити справу” про ... співучасть в якомусь убивстві, причому допит вели і міліцейський слідчий, і кадебіст. Учений протокол не підписав, але його обіцяли викликати ще... Довелося назавжди відмовитися від цієї роботи, але з допомогою Черкашина він потрапив в інший Обчислювальний Центр — Міністерства освіти, причому одразу заступником директора з науки. Там пропрацював чотири роки, впритул займаючись соціологічними дослідженнями у співпраці з Полтавським педінститутом.

У 1988 році тодішній директор Інституту міжнародних відносин академік Юрій Пахомов запросив Юрія Івановича до створюваного ним Інституту соціології Академії наук України. Там Саєнко у 1990 році захистив докторську дисертацію на тему “Соціально-економічний аналіз: теорія і методи”. Хоча із захистом, як у нас ведеться, вийшла затримка — дисертацію спершу не затверджували в Москві, оскільки ... услід за нею з Києва прибуло два “вози” від “добррозичливців”. А позаяк дисертація була написана “на стику” економіки й соціології, її відправили на рецензію до двох академіків — соціолога й економіста, і ті дали блискучі відгуки...

Складність завдань, що їх ставив перед собою вчений, завжди йшла за зростанням.

— Що Вас надихає сьогодні, Юрію Івановичу? — запитала я в останній бесіді.

— Незалежна Україна, що відбулася. Рідний інститут, особливо мій відділ. Сім'я, близькі та друзі. Я вдячний долі за те, що Бог послав мені чудових людей, котрі допомогли мені стати справжнім ученим.

Від 1992-го до 2007 року відділ соціальної експертизи Інституту соціології НАНУ під керівництвом Юрія Івановича Саєнка проводив моніторинг соціально-психологічних наслідків Чорнобильської катастрофи. Дослідження було фундаментальним, та щойно фінансування закінчилося, окремі питання з нього “перекочували” до загальноінститутського моніторингу.

У 2014 році вісім учених Інституту, в тому числі Юрій Саєнко, стали лауреатами Державної премії України у сфері науки і техніки — за розроблення системи показників для вимірювання соціальних змін в українському суспільстві (Соціальний моніторинг 1992–2014 років).

А останні ідеї Юрія Івановича втілено в науково-дослідницькій роботі відділу соціальної експертизи “Соціальні проблеми цивілізаційного вибору українського суспільства”, розрахованій на 2015–2017 роки.

Наукові ідеї Юрія Івановича Саєнка живуть своїм життям у його колективі — як і атмосфера, задана його особистістю і його творчістю, — от якою дієвою буває пам'ять. Пам'ять про справжню людину. І про те справжнє і вартісне, що він створив і на що він надихав українських учених.

Ірина Кириченко

Людина, талановита в усьому

Сірим березневим днем не стало Юрія Івановича Саєнка... Посиротів його відділ, посиротів Інститут, уся українська соціологія. Ми втратили не тільки блискучого вченого, а й чудову людину, котра слугувала моральним камертоном для багатьох людей, які звіяли по ньому свої життєві вчинки, міжособистісні відносини, оцінки наукової діяльності. Ми звикли, що він завжди був константою нашого інститутського буття, і навіть знаючи, що він давно хворіє, вірили, що він і цього разу впорається з хворобою. Але доля розпорядилася інакше — Юрій Іванович не дожив до свого 80-ліття 7 місяців...

Намагаючись подумки відтворити життя Ю.І.Саєнка, я звернувся до архіву часопису, щоб уточнити, на які факти його біографії робилися акценти у вітаннях з нагоди його ювілейних дат, але з подивом виявив відсутність матеріалів з цієї теми. Нехай рядки, написані з такого сумного приводу, хоч малою мірою надолужать цю прогалину.

У соціологію Юрій Іванович прийшов досить пізно, маючи за плечима різноманітний трудовий і життєвий досвід. От лише деякі віхи його біографії. У 1959-му закінчив фізико-математичний факультет Київського педагогічного інституту за спеціальністю математика. У 1969-му — аспірантуру Інституту кібернетики АН України, захистивши кандидатську дисертацію в тому ж році. З 1959 до 1961 року вчителював у СШ № 36 м. Києва. Із 1961-го займався науково-дослідницькою роботою в Інституті кібернетики, НДІ Держплану УРСР як завідувач відділу, із 1978 до 1984 року — на викладацькій роботі в Київському театральному інституті. У період 1984–1988 — заступник директора ДОЦ Міносвіти УРСР, із 1988 року — головний науковий співробітник Інституту філософії АН УРСР (у щойно відкритому Відділенні соціології). З 1990 року і до кінця своїх днів працював в Інституті соціології, який став для нього другим домом у справжньому сенсі цього слова.

Від 1964 року Юрій Іванович спеціалізувався у царині економіко-математичного моделювання, соціально-економічного аналізу, прикладної соціології, проблем рівня життя. У листопаді 1991-го захистив докторську дисертацію з економічної

соціології. З 1991 року понад 20 років очолював колектив, який спершу мав назву “відділ методики соціальних програм проєктів”, а згодом — “відділ соціальної експертизи”, завжди добре поєднуючи адміністративні функції з плідною творчою діяльністю. Його основні праці, написані особисто чи у співавторстві — “Трудові ресурси України” (1978), “Експертні оцінки в соціологічних дослідженнях” (1989), “Моделювання показників соціальної інфраструктури” (1991), “Соціальні наслідки Чорнобильської катастрофи” (1996), “Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід упровадження” (2000), “Соціальні ризики” (т. 1 — 2001, т. 2 — 2004) заслужено вважаються класичними, на них навчалися і будуть навчатися студенти, аспіранти й молоді вчені.

Як найбільший вітчизняний спеціаліст у сфері методології системних досліджень Ю.І.Саєнко одним із перших в Україні порушив питання про необхідність створення національної системи соціологічних показників, невпинно боровся за соціальну експертизу всіх без винятку управлінських рішень. Але якщо в доперевбудовні роки бюрократам і перестраховальникам удалося загальмувати творчу самореалізацію допитливого аналітика, то після 1991 року Юрій Іванович уже вмів доказово спілкуватися з чиновниками, обстоювати необхідність тих чи інших соціальних проєктів. Прийшло і міжнародне визнання: професор Саєнко був експертом з гуманітарних питань Представництва ООН в Україні, членом Європейської соціологічної асоціації, експертом МАГАТЕ із соціальних проблем Чорнобильської катастрофи.

Під науковим керівництвом Юрія Івановича вийшло порівняно небагато захищених докторських і кандидатських дисертацій, проте всі вони були зі 100%-м знаком якості. Куди більшої кількості молодих дослідників він прищепив засадові принципи культури наукової праці, високі моральні критерії оцінювання своєї творчої діяльності. На його розуміння, допомогу й підтримку завжди можна було розраховувати. Він був напрочуд порядною, інтелігентною людиною. Він мислив широко, стратегічно, системно, як учений шов трохи попереду свого часу, завжди знаходив нестандартні, оригінальні шляхи розв'язання проблем. Його лекції та виступи завжди магічно заворожували слухачів. Бездоганна логіка незмінно поєднувалася в його виступах із графічним відображенням висловленого. Дошка, крейда чи фломастер, схематична демонстрація причиннісно-наслідкових зв'язків і поряд — вродливий сивий чоловік, схожий на художника епохи Відродження.

Він і був таким — широко ерудованим, самобутнім, різнобічно обдарованим. Його каліграфічний (“креслярський”) почерк розкривав думку, відточено буквально до кожного слова. Він беріг у пам'яті величезний обсяг знань і художніх образів, якими щедро ділився з колегами. В його унікальній натурі гармонійно поєднувалися строгість математика і романтизм художника, раціональність і емоційність. У вигляді хобі він робив графічні ескізи, писав вірші, але головне — був фотографом вищого ґатунку. Хоч би чому були присвячені його фотороботи — портрет діда, тремтливий метелик на квітці, мальовничі ландшафти рідного краю, міські пейзажі, привезені з численних закордонних поїздок, — у них пульсувало серце Майстра, у них було закарбовано його глибинне бачення.

Як і всі творчі натури, він віддавав перевагу вільному вбранню — светри, жилет нарощхрист, берет і різні аксесуари витонченого дизайну — дуже красиві окуляри, ручки, футляри, а як математик він був акуратистом, любив, щоб усі речі на столі лежали на своїх місцях.

При всьому масштабі його особистості й артистичній зовнішності, він був скромною людиною, абсолютно позбавленою марнославства, ніколи не вип'ячував себе. Просвітництво було його покликанням, упродовж багатьох років він дарував журналістам, які брали у нього інтерв'ю, авторство статей, йому було важливіше, аби його думки дійшли до читача. У його письмовому архіві останнього десятиліття

значне місце посідають екзистенціальні міркування про сутність людини, творчість, щастя. Навіть від коротких зустрічей із ним у коридорах Інституту, від обміну думками, репліками ставало світліше, з'являлося відчуття надійності і радості від того, що у твоєму житті є такий мудрий співрозмовник.

Юрій Саєнко небайдуже ставився до долі України, переживав за неї всім серцем, був справжнім патріотом. От його слова, сказані у 2014 році: *“...на початку 90-х років минулого століття я писав, що суспільний порядок зміниться через двадцять років — для цього буде досить становлення одного покоління. Виявилося, зусиль одного покоління недостатньо. Напевно, більш дієвим буде наступне”*. Не кожен суспільствознавець зважить на визнання неточності свого колишнього прогнозу. Не можу не згадати і такий момент. У його яскравій публіцистиці впродовж багатьох років відчувалося акцентоване неприйняття радянського ладу і радянського типу людини. Із цим можна погоджуватися чи не погоджуватися, але не можна відмовити авторові в інтелектуальній чесності. Це був його персональний, незапозичений погляд на історію, його вистраждана, у чомусь суб'єктивна, правда. Принаймні така позиція куди чесніша за кон'юнктурні кульбіти деяких колишніх компартійних ідеологів.

Однією з головних рис Юрія Івановича було постійне прагнення досконалості й саморозвитку. Наукові праці він писав, максимально використовуючи свій вільний час — вихідні дні, відпустки й навіть дні хвороби. Він працював буквально до останніх днів. Написані рукою, надиктовані тексти важкохворої людини випромінювали надію. З його відходом гостріше починаєш усвідомлювати, що час дається всім рівною мірою, але як багато можна вмістити у відведений долею запас, якщо підходити до його витрачання відповідально.

Юрій Іванович своїм життям довів, як за всіх часів можна залишатися порядною людиною. Він устояв, коли йому зводили перепони в УРСР, він не піддався матеріальним спокусам і за доби дикого капіталізму. Він завжди був внутрішньо вільним. Він прожив непросте, але гідне, щасливе життя!

...У телефонній розмові, що виявилася останньою, привітавши Юрія Івановича із новим 2016 роком і побажавши здоров'я, я повідомив йому, зокрема, що наше спільне есе “Фотопізнання”, що очікувало на публікацію довгий час, уже перебуває у друці. Він, на жаль, не встиг побачити його виданим, але хоча б дізнався, що зроблена праця вийде друком в естетично оформленому збірнику, і ця думка тепер мене втішає.

Так, утрата непоправна.

“От і все.
Поховали хорошу людину,
Повернули навіки у лоно землі.
Та неже ж
Помістились в тісну домовину
Всі турботи його,
Всі надії, жалі!”

— пронизливо запитував свого часу майже одноліток Юрія Івановича, чудовий український поет Василь Симоненко (“Дід помер”).

Тепер Юрій Іванович десь там, де “зорі єдиного Чумацького Пути”, як він писав колись у своєму вірші.

Але його вплив виходить далеко за рамки земного життя. Він продовжується в усіх, хто знав і любив цю людину, а отже, його буття не скінчилося. Наша пам'ять про дорогого Юрія Івановича має бути гідною світла його особистості.

Олексій Беленок